

Мальчикова Д. Заповідання природних територій в структурі заходів з оптимізації навколишнього середовища Херсонщини / Д. Мальчикова, Ю. Білик, А. Пономарьова // Екологічний бюлетень. – 2009. – №2. – С. 73-76.

УДК 502.62 (477.72)

Мальчикова Д.С., Білик Ю.О., Пономарьова А.

ЗАПОВІДАННЯ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ В СТРУКТУРІ ЗАХОДІВ З ОПТИМІЗАЦІЇ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ХЕРСОНЩИНИ

В статті розглянуто заповідання природних територій як основа заходів з оптимізації довкілля. Дана характеристика історії природоохоронної діяльності та просторової організації природно-заповідного фонду Херсонської області

In the article is devoted to the natural territories protection as the active basis of the optimization of the natural environment. It's presented the historic characteristic of nature protection activity and the system organization of natural reserve protection in the Kherson region.

Характерною рисою становлення сучасної цивілізації є інтенсивне зростання антропогенно-техногенного впливу на навколишнє природне середовище. Такий вплив включає різноманітні і численні процеси та явища, які є сприятливими для розвитку промислового виробництва, сільського господарства і забезпечують в цілому життєдіяльність суспільства. Разом з тим, деякі види природокористування викликають негативні зміни природного середовища різної інтенсивності, іноді незворотні. Це відбивається у забрудненні довкілля, виснаженні запасів мінеральної сировини, зниженні родючості ґрунтів і пов'язаної з нею фітопродуктивності.

Для усунення дисбалансів між розвитком економіки і природокористуванням необхідним є проведення комплексних заходів з оптимізації природного середовища. Оптимізація довкілля є складною міждисциплінарною проблемою, оскільки включає комплекс заходів з використання природних ресурсів, їх відтворення, охорони, оздоровлення середовища існування суспільства, моніторинг процесів та явищ у просторовому та часовому аспектах тощо.

Однією зі складових частин оптимізації природного середовища і вирішення важливих проблем у галузі охорони довкілля є охорона певних еталонів природних ландшафтів, а також рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, збереження цінних пам'яток природи. У практиці природокористування все більшого значення набуває виділення і розвиток системи спеціальних територій і об'єктів, створених з метою

підтримання екологічного балансу, відтворення природних ресурсів збереження еталонних екосистем і генофонда організмів, охорони навколишнього середовища, рекреації і природоохоронного просвітництва [1,2].

Розв'язати ці проблеми покликана заповідна справа – система заходів по збереженню еталонних природних комплексів, що мають особливе наукове, природоохоронне і народногосподарське значення.

Необхідно відзначити, що бурхливий розвиток економіки супроводжується все більшим навантаженням на компоненти біосфери, а ускладнення завдань заповідної справи викликає необхідність подальшого удосконалення наукових досліджень щодо раціонального природокористування, в тому числі охорони природних комплексів, збереження генофонду. Тому необхідним є обґрунтування створення оптимальної мережі природоохоронних територій.

У справі заповідання природних комплексів Херсонська область займає одне з провідних місць, адже це єдина з областей України, на теренах якої розміщені 2 біосферні заповідники, природний національний парк, а загальна кількість об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) різних категорій на 2003 рік складає 76 одиниць загальною площею більше 200 тис.га. Акцентуємо, що саме тут була створена перша заповідна територія на Україні, нині біосферний заповідник “Асканія-Нова” ім. Ф.Е. Фальц-Фейна. Відзначимо також, що нині у світі налічується понад 20 тис. заповідних територіальних комплексів, площа їх дорівнює приблизно 92 млн га, що становить 1,6 % території суші. Мережа територій та об'єктів ПЗФ в Україні складає 4% території країни, а в Херсонській області – 7,8%.

Загальноновизнано, що вилучення певного простору в природі із сфери господарської діяльності для досягнення особливих, нетрадиційно економічних цілей є класичним напрямком природоохоронної діяльності (Реймерс Н. Ф., 1983). Вона складається з державних і громадських заходів по збереженню еталонних природних комплексів, що мають особливе наукове, природоохоронне і народногосподарське значення [1, с.189]. Разом з тим відзначимо, що і зараз однозначного визначення поняття “природоохоронна територія” немає. Велике значення для розвитку заповідної справи в Україні мали класифікації заповідних територій, або виділення типів природоохоронних територій 1973-го, 1983-го, 1992-го років. В листопаді 1972 року з метою подальшого вдосконалення режиму заповідного фонду урядом УРСР було визначено порядок встановлення охоронних зон навколо державних заповідників [5], у 1983 році, згідно з постановою Ради Міністрів УРСР “Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природо-заповідного фонду Української РСР” до ПЗФ було віднесено такі категорії: державний заповідник, державний природний

національний парк, державний заказник республіканського та місцевого значення, державна пам'ятка природи республіканського та місцевого значення, державний ботанічний парк, державний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва республіканського та місцевого значення, державне заповідне урочище.

На сучасному етапі діяльність в сфері охорони довкілля і раціонального природокористування регламентується численними законодавчими актами та нормативними документами, зокрема визначення та регулювання в суспільних відносин щодо організації, охорони і використання територій та об'єктів ПЗФ здійснюється за допомогою закону України “Про природно-заповідний фонд України” від 16.06.1992 р..

Природоохоронні дослідження на Херсонщині здійснюють фахівці Херсонського державного та аграрного університетів, працівники управління екології та природних ресурсів області, працівники краєзнавчого музею, обласної станції юних натуралістів. Вони займаються дослідженням природно-ресурсного потенціалу, екологічної ситуації області, обґрунтовують виділення території природних комплексів, перспективних для подальшого заповідання, оптимізують екологічну мережу та еколого-економічне районування області.

Колектив авторів під керівництвом Бойко М. Ф. підготував та видав підручник “Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис” (1998). Був випущений “Червоний список Херсонської області” Бойко М.Ф. та Подгайним М.М., виданий навчальний посібник “Екологія Херсонщини” (2001 р., Бойко М.Ф, Чорний С.Г.) і т.д..

Разом з тим, в зазначених роботах дуже мало уваги приділено просторово-часовим аспектам розбудови мережі об'єктів ПЗФ в Херсонській області. Зважаючи на місце цього регіону у національній екомережі України необхідним, на нашу думку, є визначення основних етапів розвитку заповідної природоохоронної діяльності в області і виявлення місця територій ПЗФ в структурі землекористування адміністративних одиниць.

Відзначимо, що історія розвитку заповідної справи бере початок ще з давніх-давен і, як і історія охорони природи, в цілому тісно пов'язана з розвитком людського суспільства. Виділення охоронних природних територій – одна з важливих частин природокористування, що склалася історично. Заповідники та інші природоохоронні території відіграють роль не лише еталонів для порівняння, островів порятунку видів і т. д., але й складають самостійну народногосподарську галузь – підтримка екологічної рівноваги та збереження природного потенціалу соціально-економічного розвитку суспільства.

Проведене дослідження розвитку природоохоронної діяльності на Херсонщині дозволило виділити декілька етапів, які відображують взаємозв'язок між природним потенціалом і виробничими силами і фактично представляють собою форми динамічного процесу в соціоекологічній системі “природа-населення-господарство”.

Перший етап (1806-1873) розпочався на початку XIX століття і пов'язаний із надмірним знищенням лісів. У результаті діяльності вітрової ерозії почали рухатися піски. З 1843 до 1869 року (це зафіксовано документально) знищено 14 тисяч десятин лісів. У 1866 році керівник Таврійського управління лісами доповів урядові, що рухливі піски завдають довкіллю великої шкоди, засипаючи озера, річки і навіть населені пункти, зокрема Костогризово, Козачі Лагері, Кардашинку.

Держава ще раніше робила перші спроби заліснення краю. Так, у цьому регіоні у 1843 році створене Дніпровське (Олешківське) лісництво, де в 60-х роках XIX ст. за проектом лісного Вейланта почали садити осокори, шелюги, сосну кримську і звичайну [3].

Другий етап природоохоронної діяльності (1874-1918) відзначається новими ідеями і набуває нового змісту. А почався цей період завдяки клопіткій праці засновника відомого всьому світові степового заповідника Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна. Свою діяльність він розпочав ще під час навчання в Херсонській гімназії, спорудивши вольєр для птахів (1874), з якого почала утворюватися колекція птахів Асканійського заповідника. 1887 рік можна вважати роком народження рукотворного Едему тварин у таврійських степах. Зоопарк Асканійського заповідника нараховував багато видів тварин, серед яких були бізони, косулі, сайгаки, джейрани, зубри, лані, олені і т. д. Колективу "Асканії-Нової" вдалося створити сприятливі умови для розмноження диких тварин, чого немає в інших заповідниках світу, завдяки напіввільному утриманню особин.

Бачивши згубний вплив господарської діяльності людини на унікальні ландшафти Фрідріх Фальц-Фейн у 1883 році, першим у світі, вилучив з користування цілинні ділянки суші. Тут проводилася охорона усього природного комплексу. А в 1898 році за порадою відомого дослідника півдня України ботаніка Й. К. Пачоського була остаточно виключена з господарського використання ділянка цілинного степу "Стара" (518 га), яка збереглася і до сьогодні [3].

Постреволюційний період розпочинає **третій етап** природоохоронної діяльності на Херсонщині (1919-1964). Найбільшим досягненням в цей період було утворення заповідників. Так, 1 квітня 1919 року Асканійський заповідний комплекс стає народним заповідним парком, а в 1921 році – Державним степовим заповідником України під назвою "Чаплі". У 1932 році на базі зоотехнічної станції тут організовується Всесоюзний науково-дослідний інститут гібридизації та акліматизації тварин. Найбільша цінність заповідника – цілинний степ, площа якого 11054 га. Ця ділянка унікальна у Східній Європі і визначена еталоном засушливого степу. У 1927 році були засновані Азово-Сиваський заповідник з метою акліматизації оленів та Чорноморський заповідник для охорони зимуючих, перельотних та гніздуєчих птахів [4].

Четвертий етап природоохоронної діяльності починається в післявоєнні роки (1965-1995). Різноманітність природних умов, давні природоохоронні традиції Херсонщини створили сприятливі умови для подальшого розвитку заповідної справи. Саме в цей період утворилися наявні і зараз 2 біосферних заповідника, 14 заказників, 32 пам'ятки природи, 10 заповідних урочищ, 12 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва і 1 дендропарк. У середині 80-х років в області було 2 державних заповідника – Чорноморський і Асканія-Нова, одне державне заповідне мисливське господарство республіканського значення – Азово-Сиваське, 5 державних заповідників і 1 пам'ятка садово-паркового мистецтва республіканського значення, 4 державних заказники, 17 парків-пам'яток, 2 заповідних урочища і 32 пам'ятки природи місцевого значення. Всього наприкінці цього етапу в області налічувалось 64 заповідних об'єкта загальною площею 159 762,5 га, або 5,6 % території області.

П'ятий етап природоохоронної діяльності в області, що розпочався в 1996 році, відзначається продовженням природоохоронних традицій, які були започатковані у попередніх етапах. Він відзначений виділенням невеликих за площею територій об'єктів ПЗФ переважно місцевого значення. Проте і в цей період було виділено 2 заказники загальнодержавного значення – ландшафтні Станіславський і Олександрівський (2002 р.), а місцевого значення – орнітологічний “Думузла” (2000 р.) і ландшафтний “Каїрська балка” (2001 р.).

Акцентуємо, що поряд з такою часовою “нерівномірністю” у створенні мережі об'єктів ПЗФ, територія Херсонської області характеризується дуже нерівномірним рівнем заповідності, кількість і статус природоохоронних територій та об'єктів по адміністративних районах дуже різні (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Природно-заповідний фонд Херсонської області (станом на 1.11.2003)*

Назва адміністративного району	Площа території, га	Кількість об'єктів ПЗФ	Площа об'єктів ПЗФ, га	З них, га		Рівень заповідності району (частка територій ПЗФ у %)
				Територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення	Територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення	
м. Херсон (міськрада)	42 300	11	30	-	30	0,07
м. Каховка (міськрада)	3 100	0	0	-	-	0
м. Нова Каховка (міськрада)	22 300	2	0	-	-	0

Білозерський	153 400	11	3 706	1665	2054	2,42
Бериславський	172 100	2	0	-	-	0
Великоолександрівський	154 000	4	1 286	-	1286	0,83
Великолепетиський	100 000	0	0	-	-	0
Верхньорогачинський	91 500	0	0	-	-	0
Високопільський	70 100	1	30	-	30	0,042
Генічеський	300 800	1**	28 250	28 250	-	9,39
Голопристанський	341 100	24	106898,5	106 748	1 505	31,34
Горностаївський	101 800	1	664,9		664,9	0,65
Іванівський	112 000	1	25	-	25	0,02
Каланчацький	91 600	2	1 473,9	-	1 473,9	1,60
Каховський	145 100	3	3 549	-	3 549	2,44
Нижньосірогоський	120 900	0	0	-	-	0
Нововоронцовський	100 500	2	23	-	23	0,02
Новотроїцький	229 800	1*	23 904	23 904	-	10,4
Скадовський	145 600	2	312	300	12	0,21
Цюрупинський	175 900	6	801	500	301	0,45
Чаплинський	172 200	3	51 236,8	33 490,8	17 746	29,75
Херсонська область	2846100	76	222190,1	194 847,8	27 342,3	7,8

* Складено за даними Державного управління екології та природних ресурсів в Херсонській області

** Азово-Сиваський національний природний парк, розташований в двох адміністративних районах – Генічеському і Новотроїцькому

Аналіз цих даних дозволяє відмітити дуже різкі контрасти у рівні заповідності території в різних регіонах області. Так, деякі регіони мають 0% заповідності територій і жодного об'єкта ПЗФ (Великолепетиський, Верхньорогачинський райони), а деякі райони відрізняються рівнем заповідності до 30% і більше – Голопристанський і Чаплинський райони. Отже поряд з середнім рівнем заповідності по області близько 8% (що майже вдвічі більше середньо українського показника) можна відзначити необхідність подальшої розбудови мережі територій та об'єктів ПЗФ на Херсонщині. Зазначимо, що згідно з науково обґрунтованими рекомендаціями у степовій зоні рівень заповідності повинен бути не менше 10 %. А враховуючи, що в загальній площі ПЗФ області близько 120 000 га – це акваторії морів, лиманів, заток – то площа заповідних територій області вкрай недостатня.

Особливої уваги потребують заходи з оптимізації довкілля і, зокрема, заходи із створення природоохоронних об'єктів в тих районах, які не мають територій ПЗФ, а відрізняються, натомість, інтенсивним (іноді хижацьким) використанням природних ресурсів. Подальшого наукового обґрунтування потребує, на нашу думку, відведення територій для заповідання вздовж річища Дніпра (численні балки) та під ґрунтові заказники, адже в межах Херсонщини сформувались унікальні ґрунтові комплекси, аналогів деяким немає на Україні.

Література

1. Довідник з охорони природи / Упоряд. А. Л. Андрієнко, П. І. Фещенко. – К.: Урожай, 1985. – 248 с.
2. Охрана и оптимизация окружающей среды / Под ред. А. А. Лаптева. – К.: Лыбидь, 1990. – 256 с.
3. Памятники природы Херсонской области /Сост. Вирлич А. Э. – Симферополь: Таврия, 1984. – 112 с.
4. Природно-заповідний фонд Української РСР: Реєстр-довідник заповідних об'єктів / За ред. М. А. Воїнственського. – К.: Урожай, 1986. – 224 с.
5. Природоохоронні території Української РСР / За ред. Д. Й. Проценко. – К.: Урожай, 1983. – 176 с.

